

Scurtă istorie a conceptului de persoană

Mircea Lăzărescu,
Tg.Mureș, Mai 2018

Comentariile și studiile privitoare la persoana normală și patologică, au în spate o tradiție doctrinară a culturii occidentale privitoare la *conceptul de persoană*. Și, corelat acestuia, la înțelesul unor noțiuni ca: persoana, personalitate, personaj, sine, eu, conștiință. Cu excepția primului, toți termenii menționați nu au fost funcționali în cultura antichității greco-romane. Iar în cea a modernității Europei ei se constituie progresiv, cu înțelesuri care oscilează. Astfel încât semnificațiile ce se atribuie în prezent persoanei, sunt departe de a fi univoce.

Termenul de persoană s-a lansat deci în antichitate, având pregnanță însă doar în dreptul roman; și, parțial, în teatru, ca mască ce re-prezintă un personaj. Istoria sa devine importantă în cultura occidentală prin preluarea de către dogmatica creștină, care va comenta cele trei persoane sau hipostaze ale Dumnezeului triontic. Persoane divine care se iubesc reciproc, prin perihoreza, din eternitate. Omul nu are legătură cu această instanță divină decât coborând în străfundurile minții sale – în *abditos mentis* va formula Augustin - pentru a-l căuta, și uneori a-l găsi acolo, pe însăși Dumnezeu. Dar aceasta este calea mistică a îndumnezeirii omului, a ieșirii sale din zona civică, în care continuă să funcționeze dreptul.

Umanismul european de după Renaștere a dezvoltat apoi o literatură și un teatru în care personajele umane, istorice sau fictive, s-au încheșat ca realități secunde, alături de oamenii „în carne și oase”. Instanța personajelor s-a amplificat apoi prin noua atenție acordată preluării literare a tradiției miturilor și epopeilor, prin dezvoltarea istoriei, a memoriilor, autobiografiilor și biografiilor. Se impune astfel ideea că muritorul istoric, concret, se poate transpune în ipostaza unui personaj, ce dăinuie în universul culturii.

Către sfârșitul Iluminismului și Epocii Rațiunii se va ajunge să se accepte și pentru om dimensiunea de persoană, care, așa cum s-a menționat, era rezervată Dumnezeirii. Faptul e elaborat în Etica lui Kant, care considera că eul conștient de sine al omului, poate atinge „rangul angelic al persoanei”, prin raportarea etică, bazată pe demnitate și respect reciproc.

Dar, conceptul de Sine și cel de Eu se forjaseră de fapt în sec. XIII-lea, în vremea scolasticii, în cadrul „misticiei renane” a cărei încununare o reprezintă Meister Eckhart. La fel ca și conceptul de Persoană, Eul și Sinele sunt considerate de dogmatica vremii ca fiind caracteristice în primul rând lui Dumnezeu, cel care ființează „prin sine”; pe când creatura ia ființă și ec-sistă doar prin derivarea sa din Dumnezeu, ca o revărsare a preaplinului Bunătății acestuia. Deoarece în iudeo-creștinism omul este creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, el participă la caracteristicile acestuia. De aceea subiectul poate descoperi în străfundurile sufletului său un sine și un eu propriu, reflexe a celor divine.

Ontoteologia creștină stă și la baza apariției în modernitate a conceptului de conștiință subiectivă, fapt instituit de protestantism; de Luther ca *Gewissen* și de Calvin ca *Conscience*. Ulterior, după *cogito-ul* cartesian, empirismul englez dezvoltă prin Locke un concept psihocognitiv al conștiinței care ramane centrat de eu și sine, fiind preluat de întreaga filosofie a epocii. După Kant însă, empirismul anglosaxon nu a acceptat cu entuziasm întreaga construcție conceptuală a acestuia, punând accentul doar pe un sine-*self*, care, a ajunge să fie utilizat într-un sens lărgit, cuprinzând și multe din semnificațiile conștiinței și persoanei.

În această atmosferă teoretică, sensul religios transcendent al noțiunii de persoană s-a putut menține. În sec.XIX, în SUA în cadrul școlii de la Boston – afiliată Bisericii Metodiste Americane – Bowne (1847-1910) dezvoltă un personalism protestant, în cadrul căruia s-au remarcat Brighton și Knudsen. Ulterior s-a afirmat și un personalism filosofico-teologic catolic în Franța, prin Renouvier, Maritain, Marcel etc. Pentru psihopatologie are importanță reflexia personalismului în Germania, unde fenomenologul Max Scheler scrie *Etica materială a valorilor* și se interesează de psihiatrie. Relația sa cu Kurt Schneider a condus la introducerea conceptului în psihiatrie prin eticheta de *personalități psihopate*, înțelese ca variante umane; și nu ca boli.

În raport cu tradiția personalistă filosofico-dogmatică, psihologia științifică experimentală ce s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX, nu s-a atașat inițial de conceptul de persoană. Nici introspecționismul asociaționist a lui Wundt, nici comportamentalismul sau configuraționismul, nu au abordat multă

vreme tema persoanei. Ea a apărut la orizont doar pe măsură ce psihologia a început să se conjuge cu sociologia, cu învățarea socială. Și, pe de altă parte, cu perspectiva temperamental caracteriologică, ce a fost cuprinsă în metodologia psihologiei diferențiale, cu un important aparataj matematic de prelucrare statistică.

Merită subliniat că nici doctrina psihanalitică, ca principală alternativă psihoantropologică la psihologia experimentală, nu a abordat direct tema persoanei. Deși, ea a utilizat într-o interpretare proprie termenii de sine, eu și conștiință. Astfel, sinele psihanalitic trimite spre o instanță pulsională predominant biologică; iar eul este invocat de către Freud cu o semnificație minoră, de arbitru sau dispecer între pulsiunile sinelui, reprimarea supraeului (ce reprezintă interdicțiile sociale) și exigențele realității date. Cât despre conștiință, aceasta e redusă la un strat subțire al reflexivității de sine, o mică pojghiță pe vulcanul în fierbere al inconștientului. Doar spre sfârșitul secolului XX s-a dezvoltat din psihanaliză o ramură centrată pe eu, care a susținut o psihologie a relațiilor interpersonale și doctrina atașamentului.

Totuși, în ciuda ezitărilor, la scurt timp după cel de al Doilea Război Mondial, s-a conturat, sub patronajul tradiției culturii occidentale, o viziune relativ coerentă asupra persoanei umane în plan politico juridic. Cadrul era fixat prin *Declarația Universală a Drepturilor Omului* promovată de ONU, în care toate articolele gravitează în jurul conceptului kantian de demnitate a persoanei umane. Apoi, existențialismul și personalismul au etalat o perspectivă a libertății interioare în decizie și tema autodeterminării de sine. Pe de alta parte,

tradiția umanistă susținea narativitatea de personaj a fiecăruia; iar fenomenologia argumenta temporalitatea duratei intime, ca suport al identității personale. Existența privată era declarată inviolabilă și orice discriminare era respinsă ca inacceptabilă. S-a promovat toleranța față de obiceiuri, tradiții, opinii și opțiuni personale, nenocive pentru comunitate.

Psihologia nu a beneficiat însă suficient nici de această ocazie pentru a pune bazele unei înțelegeri generice, temeinice și științifice a psihismului uman, înțeles ca persoană. Psihism ce se distinge de cel al animalelor nu doar prin subiectivitatea conștiinței susținută de eu și de sine, ci și prin ancorarea într-un plan al teoreticului, al culturii și al spiritualității, pe care le integrează și le afirmă.

În ultimii ani perspectiva pare a se schimba, favorizând ideea unei imagini unitare pentru psihismul lui homo sapiens, cel puțin a celui din vremea istoriei culturale și spirituale. Noi, cei de azi, oameni ce am rezultat din cultura occidentală, începem să acordăm o importanță crescândă întregului proces al antropogenezei, ce a condus la revoluția cognitivă parcursă de homo sapiens. Revoluție ce a dezvoltat limbajul narativ, făcând posibile miturile și organizarea normativ instituțională a marilor societăți. Astfel s-a dezvoltat istoria culturală a oamenilor, din care a derivat antichitatea, modernitatea și postmodernitatea zilelor noastre. Psihismul specific și unitar al acestui om, dimensionat prin funcțiile executive, cele de cogniție socială și de vizare a transcendenței, este cel ce a ajuns să se centreze pe identitatea transactuală, transsituatională a persoanei conștiente. A cărei istorie am parcurs-o. Și a cărei criză o resimțim azi.

Criza identității personale s-a exprimat prin tot mai multe semne de întrebare privitoare la stabilitatea comportamentului unui subiect în diverse contexte. Și aceasta deoarece, spre deosebire de lumea umană tradițională – ce a funcționat și în secolul XX – în noua lume a globalizării, conjuncturile au început să se schimbe tot mai frecvent și mai semnificativ de-a lungul duratei existenței unei persoane. Oamenii au început să treacă tot mai des, vrând nevrând, prin diverse culturi. Iar lumea în care întreaga umanitate există, a început să se metamorfozeze cu mare viteză. În aceste condiții capacitatea unei persoane de a schimba stilul comportamental și chiar opiniile, a devenit aproape o necesitate. Apoi, a început să se schimbe tot mai rapid modalitatea de comunicare și de relaționare dintre oameni, prin intervenția a tot mai noi mijloace mass media. Realitatea abordată „online” și ficțiunea tot mai ușor concretizată, au schimbat și parametrii de exercitare a profesiilor și de luare a deciziilor. Relațiile intergeneraționale se modifica odată cu schemele de învățământ pentru tineri, și cu deschiderea vârstei a treia spre orizontul vârstei a patra. Durata biografică – și în general biografia unui om, sintetizată constant în CV-uri – e supusă la mereu noi metamorfoze.

Globalizarea și caracteristicile de permanentă metamorfoză a lumii au repercusiuni și asupra raportării la transcendență și a ancorării omului în spiritualitate. Religiile tradiționale se mențin, desigur. Dar practicarea lor presupune păstrarea unui mediu social ce practică constant o anumită tradiție culturală. Faptul devine tot mai problematic odată cu răspândirea populației în tot mai diverse locații. Desigur se pot constitui oriunde comunități și centre de cult locale, relativ persistente.

Dar faptul cere timp. Iar aglomerarea într-un spațiu de existență a multor comunități ce practică tradiții diferite, duce treptat la simplificarea și sărăcirea acestora, la privarea lor de contextul – de atmosfera, de elementul- lor specific.

Pentru psihologia persoanei contează însă nu atât ritualul exterior, instituțional, cât reculegerea interioară. La acest nivel al raportării subiective la transcendență, s-a relevat treptat un strat comun al variatelor credințe și practici sacrale. Încă de pe vremea când Eliade stabilea coordonatele de bază ale istoriei religiilor, s-au dezvoltat cercetări de fenomenologie a trăirii sacralității, care evidențiază o zonă relativ comună pentru umanitate. Fapt care, desigur, nu anulează varietatea credințelor. Dar subliniază cel puțin un fundal al psihismului persoanei dotat cu această disponibilitate a orientării spre sacru.

De când s-au experimentat substanțe psihoactive de tip ecstasy s-a evidențiat că milenii de practicare a cultului religios au înscris în structura psihocerebrală a omului, în zonele centrale de resimțire ale sinelui, unele modele de trăire speciale, la care se poate ajunge uneori nu doar pe calea credinței.

Tradiția raportării spirituale la transcendență inventariază apoi tehnici spirituale ce conduc spre stări particulare de conștiință, care deși vizează transcendența nu se revendică explicit de la mituri religioase narrative. În plus, stări particulare de conștiință și de autocontrol corporal degajate din practici spirituale de concentrare, pot susține o prezență concomitentă eficientă în lume, dublată de calm interior și autocontrol superior.

Pe scurt, apare tot mai pregnant că psihismul uman are o dimensiune spirituală generică, ce poate să se ancoreze în diverse scenarii mitologice și practici spirituale.

Convergență cu aceste comentarii este și orientarea din ultimele decenii a psihologiei persoanei spre direcția transpersonală. Stările speciale amplificate de conștiință, „mindfulness”, sentimentul unei conștiințe lărgite, cosmice etc., toate indică o disponibilitate aparte a psihismului persoanei, pe care a intuit-o Maslow când a comentat stările psihice de „pick”. Astfel de trăiri totalizatoare, care articulează disponibilitățile creative de trăirile extatice, nu pot fi eliminate din registrul psihologiei persoanei. Dar nu înlocuind dimensiunea acțiunii deliberate și a relaționărilor sociale, ci completând-o.

Omul nu se poate dezice de trecutul său. Dacă actuala omenire globalizată nu mai trăiește în prezent într-o lume ca cea a Europei dintre Meister Eckhart și Kant, ea nici nu poate ignora marca pe care această epocă – și epocile din urmă cu 10-70.000 ani – au lăsat-o în infrastructura sa. După cum studiind embriologia știm că în ființa oricărui individ uman zace ceva din trecutul nostru de reptilă și de mamifer inferior, la fel trebuie să înțelegem disponibilitățile ce sunt înstructurate în dimensiunea persoanei noastre, ca un soclu desupra caruia se edifica psihismul nostru actual.

În aria tulburărilor de personalitate, singurul domeniu al psihiatriei în care conceptul de persoană este invocat explicit, s-a ajuns treptat, în sec.XXI – prin DSM-5 - la o circumscriere bine conturată a funcționării acesteia, indicată prin tulburări ale sinelui și interpersonale. Privitor la sine se are în vedere, pe de o parte trăirea resimțită a

identității (cu sine); pe de alta, distorsiuni (constatabile) ale auto-direcționării. Cât privește aspectul interpersonal, acesta e comentat prin deficiențe ale empatiei, în sensul înțelegerii și aprecierii experiențelor și motivațiilor altora; și prin intimitate, în sensul apropierii și menținerii unor legături intime cu alții.

După cum se constată, accentul e pus pe relaționarea interpersonală, fără a ignora identitatea și auto-direcționarea, ce presupune autotranscendența. Din păcate detalierea tipologică nu dezvoltă analitic aceste coordonate. Ci se bazează pe doctrina celor Cinci Mari Factori, ce s-a dezvoltat empiric pornind de la limbajul caracterizant. Și care ignoră conceptualizarea specificității psihismului lui homo sapiens, ajuns în faza culturii postmoderne.

Revenind la sugestiile din DSM-5 menționate mai sus, credem că o autentică psihologie a persoanei ar trebui să țină seama, pe lângă nuclearitatea autoreflexivă a self-ului pe care o comentează neofenomenologii, de capacitatea metareprezentativă a unui psihism ce beneficiază de limbajul narativ. Și, în consecință, de posibilitatea de a opera cu personaje cuprinse în scenarii dramatice, în care subiectul însuși e personajul principal. Cu precizarea că relaționările interpersonale se derulează în primă instanță în interioritatea propriului psihism, în raport cu imaginile introjectate ale altora. Apoi, ea ar detalia diferențierea dintre o zonă a acțiunii – bazată pe funcțiile neurocognitive executive – prin care subiectul se autodirecționează; și o zonă a relaționării interpersonal sociale – bazată pe funcțiile cogniției sociale –, în care se desfășoară menționata raportare intim public, în contextul unor scenarii ce cuprind și instanța practicilor

institutionalizate.. Vizarea transcendenței ar dimensiona vertical, ca autotranscendență, nuclearitatea sinelui identitar susținută de funcția neurocognitivă a coerenței centrale.

Istoria culturii, a filosofiei și a psihologiei, ne oferă multiple puncte de sprijin pentru o astfel de psihologie generică a omului, absolut necesară pentru ca psihopatologia să se mai poată dezvolta coerent.

Psihologie a persoanei, care, poate găsi multe elemente de inspirație în însăși psihopatologia pe care o gestionează psihiatrii.